

Farkasfalvy Dénes

AZ ÓSZÖVETSÉG ISTENKÉPE ÉS A KERESZTÉNY LELKISÉG

A) A probléma felvetése

Egy teológustalálkozón történt. A résztvevők többsége protestáns teológiai tanár volt különféle felekezetekből, de akadt köztük néhány katolikus is. A második század teológiai irányzatairól folyt a vita. Az egyik résztvevő feltűnést keltő megjegyzéssel hozakodott elő: „Azt hiszem, nyugodtan elmondhatjuk, hogy manapság mindnyájan gyakorlatilag markionisták vagyunk.” Markion a második század legsikeresebb eretnekvezére volt. Fellépésével egy időre a római egyházat is féltrevezette: első prédikációja Rómában mély benyomást tett. De mihelyt a római papság vezetői átlátták, hogy Markion tételei a keresztény hitet alapjaiban támadják meg, nagy pénzadományát sürgősen visszaadták, őt magát pedig kiközösítették. Markion a kereszténységet a zsidó hagyományok – az ószövetségi szentírás – nyugétól akarta megszabadítani. Avval érvelt, hogy ő csak szent Pál szándékait akarja következetesen és végérvényesen megvalósítani. Fellépése a második zsidó háborút követő évekre (Kr. u. 130 köré) tehető. Ekkorra már minden értelmes római polgár torkig volt azokkal a problémákkal, amiket az elmúlt 50 év leforgása alatt a két zsidó háború okozott. Markion és követői azt hitték, hogy a kereszténység igazi jövőjét biztosítják birodalom-szerte, amikor az Ószövetség terhét le akarták venni válláról. Az egyházi visszahatás erős volt és határozott. De a krízist nem volt könnyű megoldani. Iréneusz, a második század legnagyobb teológusa, az eretnekek elleni átfogó művében (*Adversus haereses*) hosszan és részletesen küszködik Markion tanaival. Tertullian a harmadik század elején – tehát jóval Markion halála után – legnagyobb művét „Markion ellen” (*Adversus Marcionem*) írja őt kötetben. Markion egyháza még évszázadokig élt. Csak a negyedik–ötödik századra halt ki végleg. Vagy talán mégsem? Lehetséges, hogy Markion tévtana újra és újra felüti fejét bennünk: gondolatainkban, érzéseinkben, egzegézisünkben?

Markion szembeállította az Ó- és Újszövetség Istenét. A Teremtő Isten nem lehet azonos Jézus Krisztus Atyjával. Hiszen ellentétes tulajdonságokat mutatnak. Ezt Markion nemcsak a teremtett világ hibáiból, hanem az ószövetségi istenkép tökéletlenségéből is bizonyítottan látta. A mai keresztény is sokszor abba a hibába esik, hogy az Ószövetség istenképét gyakorlatilag nem fogadja el: lebecsüli, nem veszi komolyan, nem tartja kötelezőnek. Vagy esetleg ki is mondja: az Ószövetség istenképe egy Istenhez újra és újra hűtlön nép téves

vagy primitív vagy eltorzult felfogását fejezi ki, amit az újszövetségi kinyilatkoztatás kijavított és végérvényesen felülmúlt.

A nehézségeket nem szabad lekicsinyelnünk. Valóban az Ószövetség olvasása sok problémával jár, olyan kérdéseket és nehézségeket vet fel, amelyekben nekünk is hajlamunk van ellentmondásokat látni. (Markion fő művének az „Antitheses” = ellentmondások címet adta.) Ezeket a nehézségeket két fő csoportra oszthatjuk.

(1) Az Ószövetség Istene kizárólagosan faji-nemzeti: csak egy nép érdekében összpontositja figyelmét

Ezt a nehézséget már szent Pál is megérezte, és a pogányságból megtért keresztényekhez írva megfogalmazta: „Talán csak a zsidóké az Isten? . . .” (Róm 3,29) Tagadhatatlan, hogy az ószövetség számtalan szövegéből azt a benyomást kapjuk: Isten egyetlen, vagy legalábbis legfontosabb gondja a választott nép java, amely magát sértő kizárólagossággal érzi választottnak. A többi ember legalábbis mellékes vagy másodlagos. Kétségtelen ugyan, hogy egy bizonyos egyetemesség egyre növekvő tudatossággal megjelenik a Bibliában: gondoljunk például Izajás könyvének második felére vagy Jónás könyvére, de Jáhvé mégis – a mai társadalompszichológia nyelvén– „törzsi” istenség marad. Az ószövetségi történelem tudományos kutatói nagyon sok érvet tudnak felhozni amellet, hogy a zsidók történetük kezdeti szakaszában (tehát a kivonulás körüli korszakban) Jáhvét egyszerűen szembeállították más népek isteneivel, mint a „mienket”, aki velünk, értünk, a mi érdekünkben harcol mások, más istenek, más érdekek ellen. Más szóval: ez a nemzeti szűkkeblőség az ószövetségi hagyományok legeredetibb és legősibb korszakából ered, és semmiféle egzegézis nem lúgozhatja ki. Legjobb esetben képesek leszünk elfogadni a későbbi, már felvilágosultabb álláspontot képviselő szövegeket, de el kell temetnünk, a felejtés nagy zárójelébe kell tennünk mindazt, ami szerint Isten egy apró nép fennmaradása érdekében kormányozza a világot, intézi történelmünk sorsát, és mint játékszerrel bánik a „pogányokkal”, olyan módon, ahogy a zsol-tár mondja:

„Egyiptomból egy szólótövet hoztál,
a népeket kihajtottad, ezt pedig elültetted,
elődeit elűzted,
gyökeret vert és ellepte a földet.” (Zsolt 80,9-10)

Az Ószövetség mindegyik könyvében újra és újra megjelenik a feltételezés: Isten egész teremtett művének célja a választott nép java, amelyhez különös makacssággal hű marad, ígéreteit annak hűtlenségei ellenére sem vonja vissza, hanem inkább megismétli. De ezek az ígérek ugyan hová vezettek? Egy egész sor szöveg eredeti – a tudományos egzegézis szerint megállapítható – értelmének elfogadása abszurd istenképhez vezetne. Jáhvé nem képes akaratának érvényt szerezni: minden tervét és ígérétét kudarcba fullasztja a lerombolt város, a szétszéledt nép és az elpusztított templom tragédiája.

(2) Az Ószövetség Istene sem tettelben, sem parancsalban nem felel meg a keresztény Isteneszménynek

Ez a probléma egyidős a kereszténységgel. A legkirívóbb példákat már a második század teológusai közismert nehézségekként kezelték. A mai ember azonban felmelegíti és sajátos modern fűszerezéssel tálalja őket. Jáhvé Ábrahámnak emberáldozat bemutatását parancsolja. Egy ilyen, Istenhez méltatlan parancs iránti engedelmisségét utána megjutalmazza. Mai felfogásunk azt mondja: Ábrahámnak látnia kellett volna, hogy a parancs erkölcsstelen; az Ige az Istennek egy ilyen parancs megtagadását kellett volna megjutalmaznia. Hiszen a mi eszményeink szerint az ember saját eszéből megismeri az erkölcsi törvényt, és lelkiismeretét akkor is követnie kell, ha ezzel lázadóvá válik. Azután: az Ószövetség Istene túri a többnejűséget, a nők kizsákmányolt társadalmi helyzetét. Más példa: a kivonuláskor Isten a fáraó hadseregét csodás beavatkozásával vízbe fojtja. Nem tudott volna kevésbé kegyetlen módon segíteni? Ezt talán modern érzékenységünk különösképpen is zokon veszi, hiszen szeretnénk hinni, hogy Isten gondviselése törődik a szerencsétlen kiskatonával, akit a zsarnokuralom hadviselésre kényszerít. De mi történik, amikor az izraeliták az Ígéret Földjére bevonulnak? Újra és újra parancsot kapnak a szent „átok”, a „hereb” végrehajtására: a legyőzött városokat kard élére kell hányniuk, az ott talált kánaáni kultúra egyetlen termékét sem vehetik birtokba, tehát minden fel kell égetniük. Hogyan lehet, hogy a mi Istenünk totális háborút parancsol? Talán jogos szembeállítani az Ószövetség bosszúálló Istenét avval a mérhetetlenül irgalmas Atyával, akiről Jézus tanítása szól. Az utóbbi maga a nagylelkűség és megbocsátás, neki a kis veréb élete is számít, és a mező liliomairól is gyengéden gondoskodik.

A példákat tovább sorolhatnánk. Csak a legkirívóbbakat hoztuk fel, hogy az olvasót a kérdés valódi voltára ráébredjünk.

Ezek a nehézségek kezdettől fogva izgatták a keresztény teológusokat. Az első keresztény ezredév sok részletválaszt és egy egész értelmezési rendszert épített fel, hogy ezekre megfeleljen. A régi teológia megoldása azonban a mai hívő, sőt a mai teológus számára is elavultnak tűnik. A patrisztikus kor és a középkor ugyanis egy ún. „lelki értelmezés” rendszerét alkotta meg az Ószövetség számára, amelynek segítségével felül tudott emelkedni a nehézségeken. Ennek a jelképek és előképek segítségével dolgozó, mindent „lelki” síkra átvetítő értelmezésnek rengeteg nyomát őrizzük a liturgiában, a népi vallásosságban, sőt a teológiai gondolkodásban is, de a rendszer egésze az elmúlt két évszázadban teljesen idegenné vált az átlagos hívő vagy teológus számára.

Ez az értelmezés a választott népet mindenütt szimbolikusan az Egyházzal vagy a „keresztény lélekkel” azonosítja. A kivonuláskor tehát a Fáraó hada a kísértések özönét, vagy az ördögök sokaságát jelenti. Elpusztításuk nem számít kegyetlen vérengzésnek. Ábrahám áldozatának története Krisztus önkéntes halálának elővételezését jelzi. Azt vetíti előre, hogy Isten a világ iránti határ-

talán szeretetében saját Fiát sem kímélte. Az ilyen és hasonló szentírásertelmezést a modern kor növekvő gyanakvással kezelte. Két irányból jöttek az ellenvetések. Egyrészt a szimbolizálás, az allegorikus értelem keresése homályba vonja, vagy talán el is veti a történetiség értékét. Nem egy teológus úgy vélte, hogy a patrisztikus kor egyes vezéralakjai, kiváltképpen Origenész és az alexandriai iskola, a szentírás adatainak történetiségét lebecsülte, vagy esetleg nem is fogadta el. Másrészt a modern kor hitvitázó teológusai az allegorizáló szentírásmagyarázatban a szubjektívizmus túltengését látták, amely észérvek, megalapozott bizonyítások vagy cáfolatok nélkül inkább a képzeletvilág és az áhítat, nem az ész követelményei szerint jött létre. Ahogy tehát a történetiség és az észérvekkel való bizonyítás vált a szentírás kutatás központi tárgyává, az ószövetség hagyományos értelmezése kiszorult a teológiai gyakorlatból. Legfőbb az ún. lelki irodalomban maradtak meg egyes darabjai, mint a régi pietásból közénk származó hagyomány kissé groteszk, de gyakran lelkesítő emlékei.

Az utolsó évtizedek teológusai sokat tettek annak érdekében, hogy az Ószövetség hagyományos, ősi használatát „rehabilitálják”. Vaskos kötetek jelentek meg, amelyek a régi egzegézis teológiai alapjait kutatják, értelmezik és sok szempontból igazolják. A leghíresebbek közé tartozik Jean Daniélou „Sacramentum futuri” (Paris, 1950), valamint Henri de Lubac „Histoire et esprit” (Paris, 1950) és „Exégèse médiévale” (négy kötet, Paris, 1959–64) című művei. Ezek a tanulmányok sok elismerést kaptak, mégis az ószövetségi szentírás szakembereinek felfogását alig érintették. És mivel a patrisztikus teológia kutatásának hulláma a Második Vatikáni Zsinat után sajnálatosan megcsappant, a legmodernebb egzegézis kevés segítséget nyújt az ószövetség keresztény olvasásához és a két szövetség közötti teológiai híd továbbépítéséhez. Legjobb esetben egy bizonyos (lekezelő) megértéssel fordul az ószövetségi istenhit „archaikus” formái felé, mondván, hogy a későbbi egyistenhit már Mózes korában is valamilyen implicit formában megvolt. A vallástörténet kategóriáit használja, hogy bemutassa a „monolatritéit” (az egy Isten imádását), mint a monoteizmus primitív őst, majd lépésenként nyomon kíséri azt a fejlődési folyamatot, amely a kezdeti törzsi Jáhvé-vallástól a próféták fejlettebb egyistenhitén keresztül a babilóniai száműzetést követő megtisztult istenképig és az egyetemesség gondolatáig vezetett. Egy ilyen „fejlődési folyamat” történetileg mindenképpen értékes adatokat foglal össze, de végkövetkeztetésében mégsem kielégítő. Hiszen a fejlettebb szakaszban, vagy a fejlődés gyümölcseinek birtokában legésszerűbb elhagyni és elfelejteni a kezdeti szakasz tökéletlen fogalmait. Azaz megmaradunk a markionizmus egy szelídebb válfaja mellett, amely szerint az Ószövetség fontos és jelentős, de csak annyiban, amennyiben az újszövetség előtörténete. A tökéletlenségek és torzítások egyrészt a bűnös ember terhére írandók, másrészt megmagyarázhatók, mint a fejletlenség jelei. Gyakorlatilag azonban a szövegek nagy része – egy–két különösen fontos vagy költőileg szép részlet kivételével – süllyesztőbe kerül, ahonnan aztán nem is tanácsos kiemelni . . .

B) Egy válasz vázlata

A felvetett kérdésekre adandó teljes válasz köteteket igényelne, ahogy a probléma részletes kidolgozása sem történhetett meg néhány oldalon. Mégis, a hit forrásainak felhasználásával megpróbáljuk felvázolni azt az alapgagatartást, amelyben a megoldás lényegét látjuk. Vezérfonalunk az ősi, patrisztikus tanítás, azé az Iréneuszé és Tertulliané, akik a Markion-féle krízisben a klasszikus álláspontot kialakították. Az ő válaszukhoz azonban hozzá kell tennünk az azóta eltelt 1800 év új távlatait, az újkori biblikus tudomány érvényes meglátásait és a zsinat utáni nyitottság szellemét. Egy ilyen megújult és megnövekedett érdeklődés az Ószövetség iránt már csak azért is sürgetően fontos, mert a zsinat utáni liturgia sokkal szorosabb és szélesebb kapcsolatot teremtett az ószövetségi irodalommal. Manapság minden vasárnapi misében olvasunk (vagy legalábbis kellené olvasnunk) az ószövetségből, és a zsoltaérok imádkozását a hívek számára előírtuk. A zsolozsmában is az ószövetségi írások nagyobb száraléka kap rendszeresen helyet. Szerencsénkre a zsinatot előkészítő és munkájában vezető szerepet játszott teológusok – az 50-es évek nagyjai: Congar, Karl és Hugo Rahner, De Lubac, Urs von Balthasar, Daniélou és mások – az Ószövetség keresztény értelmezésének terén is sok értékes meglátással gazdagították a teológiai irodalmat. Hogy az ő üdvtörténeti távlatú, biblikus és patrisztikus forrásokból táplálkozó teológiájuk a következő teológus nemzedék gondolkodásában nem kapott elég fontos, központi szerepet, nem az ő hibájuk volt, hanem azoké, akik mások fáradozásainak eredményeit leartva megfeledeztek a már elvetett, de még ki nem kelt mag ápolásáról. Magyarul: a biblikus tudományokon belül a teológiai módszer továbbfejlesztése nem tartott lépést a történeti, régészeti és nyelvészeti ismeretek haladásával. Ma többet tudunk az Ószövetségről mint valaha, de evvel a többlettudással nem tudunk mit kezdeni.

Mégis látnunk kell, hogy a felvetett kérdésekre milyen irányban kereshetünk megoldást. Válaszunkat három cím alatt összegezzük.

a) Üdvtörténeti szemlélet

A patrisztikus hagyomány úgy tudta, hogy az ószövetség üdvtörténeti magyarázása a keresztény hit lényegéhez tartozik. Origenész például a *Peri Archon* (Alapelvek) c. művében az ószövetség krisztológikus magyarázatát kifejezetten az apostoli tanítások közé sorolja (IV. könyv, 2. fej.).

Isten minden emberi lényt üdvösségre teremtett: üdvözítő akarata egyetemes és hathatós. Amit az ószövetség egyes prófétái, szentjei, sugalmazott szövegei Istenről értésünkre adnak, azt az egész üdvösségterv összefüggésében szemléljük. Az ószövetségi író egy történelmileg határolt távlaton belül gondolkodott és írt. Ezt nekünk két irányban kell kiszélesítenünk. Először az egyetemes üdvtörténet irányában: amit Isten egy népnek tett, azt az egész világ érdekében cselekedte. Az isteni szándék azért vezette ki népét Egyiptomból, hogy mindnyájunkat kimentsen a bűn uralma alól. Az ószövetségi nép történelmi

dramáját a korabeli izraeliták minden bizonnyal csak a saját népi-faji, időleges szemszögükből látták, élték át és magyarázták. De az Isten, aki őket nevelte, térítette és tanította, és akinek gondoskodása a Bibliát létrehozta, az egész emberiség javát tartotta szembe előtt. Mi, akik Krisztusban egyetlen Megváltót találtunk, tudjuk az Isten eredeti gondolatait, vagyis képesek vagyunk megtalálni az Ószövetség legeredetibb értelmét – az egyedi szerzők emberi gondolatain túl is. Másrészt csak akkor teljes a távlatunk, ha az ószövetségi üdvtörténet és a vele összekapcsolt kinyilatkoztatás minden egyes darabját képesek vagyunk Krisztusra vonatkoztatva szemlélni. Ez a krisztológiai szemlélet nem akar semmit sem kihagyni vagy elhanyagolni az Ószövetségből. Ellenkezőleg: minden ószövetségi adatot kiegészíteni kíván. A nagy ószövetségi intézmények, események és gondolatok teljességét Krisztusban látja: ő a törvény teljessége, ő az Isten köztünk való jelenlétének testi valóságát öltött temploma, ő az Isten uralmának, királyságának megvalósítója. Azok az ószövetségi tények és szövegek, amik a törvényre, a templomra vagy a dávidi királyságra vonatkoztak, az egész világ üdvösségét készítették elő, mert a krisztusi beteljesülésnek építettek utat, azt hirdették meg előre. Az Ószövetség krisztológikus látása Krisztus jöttét mint folyamatot és fokozatos megvalósulást tekinti. És erre a látásra nemcsak azért van szükségünk, mert a múlt kötelez, vagy a teljesség és a történelmi hűség megkívánja, hanem mert így leszünk csak képesek arra, hogy ma is, az üdvtörténet végső szakaszában az Isten jelenvalóságát mint jövetelt lássuk. Ezért van az, hogy az Ószövetség birtokba vételére nincs jobb keret, mint az adventi liturgia, amelyben a saját életünkön belül is az „istenbirtoklást” adventi módon mint „jövetelt”, tehát mint istenvárást fogjuk fel.

b) A közösség és egyén párhuzama

Az üdvösségtörténet az egész emberiségre vonatkozik, de nem úgy, mint a történelem folyamában sodródó embertömegre. Isten az üdvöt szerző tettek sorát mindnyájunkért, azaz minden egyes emberért, mint hasonlatosságát hordozó személyért tette. Az ószövetségi történet és kinyilatkoztatás Izrael történelmi népén túl az Egyháznak és azon keresztül végső soron az egyénnek szól: Isten az ő üdvösségszándékát az egyén személyes életére vonatkozólag közli. Minden a megváltó kegyelmet szolgálja, a kegyelem pedig az egyén lelket emeli az isteni élet közösségébe. Már szent Jeromos visszhangozta ezt a felfogást: „mindazt, amit Izrael testi módon ígéretben kap, mi itt úgy mutatjuk be, mint ami bennünk lelki módon beteljesedett, és ma is tovább beteljesedik” – írja Izajás-kommentárjában. Azaz az Ószövetség végső célja lelki, és ezért a teljességhez hozzátartozik a történelmi és krisztológiai dimenzió mellett az emberi lélek „mélységi” dimenziója is. Az ószövetségi történet Isten pedagógiáját, bánásmódját, vezérlő és büntető cselekvését, próbára tevő kihívását, bűneink káoszában eltűnő, majd irgalmában újra felragyogó jelenlétét adja elő nekünk. Nekünk, ahogy már a római híveknek Szent Pál kifejtette: „Mindazt, amit előre megírtak, a mi tanításunkra írták, hogy a türelem és az írások vigasz-

talása révén megőrizzük a reményt." (15,4) Nekünk: tehát az Isten népének viszontagságos útját az egyén küszködő keresésére kell vonatkoztatnunk. Az ószövetségi nép tökéletlensége és értetlensége, amely az üdvtörténeti dráma szerves része, nem egyszerűen történeti múlt, mivel ma is belső életünkhöz tartozik. Az Ószövetség drámája lelkünk drámájával rokon: egyazon Isten cselekszik mindkét színen egyazon fajta emberlélek érdekében. Szent Bernát nagy-szerű mondása szerint „egyszer szólt az Isten (vö. Zsolt 62,12), de ez egy szakadatlan és örökké tartó szózat" (De diversis 5,1). Vagy ahogy nagy szent Gergely szerette látni a Bibliát: olyan, mint a tükör, mert történeteiben, tanításában, kifejezéseiben az istenkereső ember a saját arcát ismeri fel. (Vö. Moralia in Job II, 2.)

Az a tény tehát, hogy a kinyilatkoztatás kezdeti, tökéletlen értést és ismertet hordozó szakaszai sugalmazott írásokban számunkra lecsapódtak, a javunkra történt. Csakúgy, mint a modern biológia állítja: az egyedi embrió fejlődése megismétli a faj fejlődéstörténetét – az egyéni üdvösségtörténet is az általános üdvtörténet egészének vetülete. A „lelki értelmezés" tehát jogosult, ha nem szeszély és fantázia vezérli, hanem az üdvösségtörténet általános törvényeit alkalmazza egyéni lelki életünkre. Ebből a szemszögből talán jobban megértjük, miért fontos számunkra az, hogy a Biblia az Istent úgy ábrázolja, mint aki a pátriárkák, királyok és próféták tökéletlen hitéhez és értéséhez alkalmazkodik, pedagógiáját az ő gyengeségeikhez, bűnös botlásaihoz, történelmi és társadalmi korlátaikhoz igazítja. Ezen nem botránkozunk kell, hanem inkább hálával kell lennünk érte: velünk is ilyen jósággal és megértéssel akar bántani, hogy el ne taszítson, hanem inkább magához vezessen. És a mi korunkban is képes a romlottság és rosszakarát áradata ellenére üdvözítő akaratának érvényt szerezni.

c) A misztérium keresése

Az Ószövetség embere megélte és kifejezte az isteni önközlés paradoxonát. Isten nem hozható saját létünk színvonalára: nem mérhető, nem kutatható ki, nem írható le emberi fogalmak és ítéletek szerint. Mégis önmagát hozza le közeink. Először kiválasztott egyénekhez szól, aztán egy egész nép sorsával azonosul, végül ez a hosszú közeink jövetel a megtestesülésben egyéni ember-életünkkel és halálunkkal való azonosulásként koronázódik meg. A szentségi és kegyelmi életben közelebb van hozzánk, mint önmagunk – és mégis titok marad, kimeríthetetlen és elmondhatatlan.

Az Ószövetség tartalma nem sztatikus: nem fogalmak rendszere; nem logikai láncba rendezett állításokat tartalmaz. Dinamikus. Közeledés, hívás, keresés, próbatétel, bukás, felemelkedés kategóriái alapján kell „értenünk" a választott nép Istenét, mert mi is mind az egyházi közösségben, mind egyénenként választottak és „meghívott szentek" (Róm 1,7) vagyunk. Az ószövetségi írások irodalmi műfaját nem a dogmatikai kézikönyvek szempontjai határozták meg. Fogalmak rendszerező tisztázását nem sok sikerrel keresnénk. Annál nagyobb bőségben találhatunk költészetet. A líra nemcsak a zsoltárokból, de a próféták köny-

veiben is a legfőbb kifejezési eszköz. A történeti könyvek műfaja sem a riport, hanem az epika minden válfaja. Még a tanítómese sem hiányzik: gondoljunk csak Jónás vagy Eszter könyvére. Ideje, hogy rádöbbenjünk mi is arra, amit a középkor olyan jól tudott: a mi istenismeretünk töredékes és tökéletlen, mert az Isten misztérium. Ha közénk lép, ha velünk kapcsolatot teremt, ez a hozzánk jövés szükségképpen csupa feszültség, dráma és élmény. Ezért nem csoda, hogy a Biblia műfaját tekintve inkább szépirodalom, mint szakirodalom. A tárgyi adatközléssel és fogalmi gondolatközléssel legalábbis egyenrangú, sőt legtöbbször annál fontosabb az élményt közlő költészet.

Az „ellentmondások“, amiket a régi vagy modern markionista felfedez a Bibliában, nem oldhatók fel pusztán logikai módszerekkel. A helyes teológiai módszer ezeket az „ellentmondásokat“ sohasem fogja maradék nélkül világosan kitisztázott fogalmakkal helyettesíteni. Sok esetben ehelyett az üdvtörténeti valóság mélyén szunnyadó misztériumra kell visszavezetnünk a megoldatlan problémákat. Ha a megtestesült Istenről azt olvassuk, hogy elfárad, kérdezősködik, szükségét szenved, aggódik, elcsügged, szomorú meghalálíg, ugye akkor a válasz végső fokon az Istenember misztériuma? Ő mindezeknek az emberi tökéletlenségeknek valóságos alanya lett, de hogy végső fokon hogyan, arra a kalkedoni dogma sem ad feleletet, mert a valóságos Isten és valóságos ember két természetű, de egyszemélyes egysége titok marad. Ha ezt így az Újszövetségről elfogadjuk, az Ószövetséggel is hasonló módon kell, hogy bánjunk. Ha a közénk lépő Isten Izrael sorsával közösséget vállal, annak sorsába és kultúrájába beleágyazza gondolatait és úgy közli velünk, akkor ugyancsak misztériummal, a megtestesülés misztériumához szerkezetileg hasonló titokkal állunk szemben. Hiszen itt is az Isten oknak és alanynak nevezi magát egy olyan emberi eseményforgatagban, ahol a közvetlenül megtapasztalható közeg mindig az emberi és véges valóság, de a végérvényes mondanivaló és a létet és irányt megszabó erő – a „lélek és élet“ – az Istené.

Befejezésül idézzük szent Iréneuszt, aki a második század végén mint a „régí presbiterek tanítását“, tehát az őt megelőző és az apostolokat személyesen ismerő nemzedék hagyományaként rögzítette írásban az alábbiakat:

„Amikor (az ószövetségi írások) a pátriárkák és próféták ellen felelnek valamit, nem szükséges, hogy nekik szemrehányást tegyünk, nehogy evvel olyanokká legyünk, mint Kám, aki apja (Noé) meztelenségét kigúnyolta, és kiesett Isten kegyéből. Inkább adjunk hálát az Istennek, mert az Úr eljövetelekor bűneikért bocsánatot nyertek. Hiszen, úgymond, ők is hálát adtak és dicséretet mondtak a mi üdvösségünkért. Azokat a dolgokat viszont, amiket az írás nem ró fel elítélőleg, hanem csak egyszerűen közöl, nekünk sem szabad vádként felhozni. Hiszen nem vagyunk Istennél buzgóbbak, és nem lehetünk különbek mesterünkénél. Inkább a mélyebb értelmet keressük, mivelhogy semmi sincs jelentőség nélkül a Szentírásban... Így tanított bennünket az öreg presbiter, az apostolok egykori tanítványa a két szövetségről, bizonyítva, hogy mindkettő egy és ugyanazon Istentől való.“ (Adversus haereses IV, 31–32.)